

Xavier Pla (ed.)

El món d'ahir de Joan Estelrich

Dietaris, cultura i acció política



El món d'ahir de Joan Estelrich

Dietaris, cultura i acció política

Assaig 42

El món d'ahir
de Joan Estelrich

Dietaris, cultura i acció política

Edició a cura de

Xavier Pla

Universitat de València

Amb la col·laboració de
Diputació de Girona, MINECO (projecte FFI 2012-35868)
i la Universitat de Girona



© Dels textos: els autors, 2015
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2015

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 – 46010 València

Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa
Coberta: Fotografia de Joan Estelrich © Biblioteca de Catalunya.
Fons Joan Estelrich

ISBN: 978-84-370-9823-4
Dipòsit legal: V-2573-2015

Impressió: Guada Impressors, SL

Índex

JUSTIFICACIÓ	
<i>Xavier Pla</i>	9
CAPITAL INTEL·LECTUAL DE JOAN ESTELRICH	
<i>Valentí Puig</i>	21
ELS PRIMERS ANYS DE JOAN ESTELRICH A BARCELONA, (QUASI) PER ELL MATEIX	
<i>Manuel Jorba</i>	35
LECTURES EUROPEES ALS <i>DIETARIS</i> DE 1918-1920	
<i>Silvia Coll-Vinent</i>	71
JOAN ESTELRICH I ERNST ROBERT CURTIUS: FILOLOGIA DE LA REVOLUCIÓ CONSERVADORA A CATALUNYA	
<i>Antoni Martí Monterde</i>	95
LES CORRESPONDÈNCIES MENORQUINES DE JOAN ESTELRICH (1913-1957)	
<i>Josefina Salord Ripoll</i>	125
MISSIÓ CATALANA A LISBOA: JOAN ESTELRICH, 1921	
<i>Jesús Revelles Esquirol</i>	185
JOAN ESTELRICH. L'AMBICIÓ EN POLÍTICA I LA SUPO- SADA DECADÈNCIA DEL CATALANISME (1930-1939)	
<i>Arnau González i Vilalta</i>	217
L'ANY 1946 I LA DISSOLUCIÓ DEL MÓN D'AHIR. EL JOAN ESTELRICH DE <i>DESTINO</i>	
<i>Jordi Amat</i>	257

SOBRE LA PANEUROPA, LES PROFECIES I ELS PESSIMISTES.

JOSEP PLA I JOAN ESTELRICH: ÚLTIM EPISODI

(1947-1950)

Xavier Pla 277

ESTELRICH, TANMATEIX

Andreu Manresa 305

NOTA SOBRE ELS AUTORS 319

El món d'ahir
de Joan Estelrich

Justificació

Xavier Pla

El cinc de setembre de 1936 Joan Estelrich va arribar a Buenos Aires, després d'un llarg periple per Alemanya, Àustria i Hongria. Durant les setmanes anteriors, havia assistit, com a director de la Fundació Bernat Metge, als «Entretiens» de Budapest sobre el rol de les humanitats en la formació de l'home modern, organitzats per la Societat de Nacions. A Budapest, Estelrich havia retrobat alguns vells amics com ara Salvador de Madariaga, Paul Valéry, Karel Čapek o Jean Piaget, i també va ser presentat a Johan Huizinga. Una nit, a l'òpera, va ocupar la mateixa llotja que Thomas Mann i la seva dona, amb qui va simpatitzar. Després de gairebé vint anys d'activitat cultural i de defensa dels drets de les minories nacionals pertot Europa, Estelrich recollia personalment els resultats d'una decidida política de favors, d'invitacions i d'influències, de cooperació intel·lectual, de direcció d'Expansió Catalana (sempre al servei de Francesc Cambó) i d'actuació a la Societat de Nacions, que l'havien fet conegut i reconegut entre els cercles més importants de la vida política i cultural de l'Europa d'entreguerres. Van ser unes setmanes d'èxit personal, plenes de conferències, de ballets i d'òpe-

res, d'aperitius i de cabarets nocturns, d'àpats amb xampany i de suites a grans hotels, prop del Danubi.

El cop d'estat del 18 de juliol el va sorprendre viatjant per Itàlia amb la seva amant més fidel, llegint Stendhal i Berenson. Per primera vegada, Joan Estelrich va veure com «totes les bases –personals i col·lectives– de la meua vida estan en greu perill». Aclaparat davant del temor d'una agressió o un empresonament probables de retorn a Barcelona, acovardit davant de la notícia de la pèrdua del seu arxiu personal a la Fundació, Estelrich es va traslladar per uns dies a Perpinyà per interessar-se per la sort de la seva família, que estiuejava aquells dies a Blanes. Lentament, Estelrich va anar prenent consciència de la situació que, com a «català de dreta», segons les seves paraules, l'esperava a Barcelona: «Segurament, amb la meua significació, els de la FAI m'haurien afusellat».

Va ser llavors, des de Ginebra, amb el permís de Cambó i una carta de recomanació del comte Hermann Keyserling, que Estelrich va decidir assistir al congrés del Pen Club Internacional, que s'havia de celebrar a Buenos Aires aquella tardor, com a delegat català. Sol a bord del vaixell *Augustus*, Estelrich reflexionava sobre la necessitat d'un nou humanisme, pensava turmentadament en el futur de Catalunya, «única pàtria meua», reafirmava el seu antimarxisme visceral i acabava declarant: «Jo visc la guerra civil dins meu». A l'Argentina, mentre Catalunya es dessagnava, tot un món intel·lectual fet de luxes i atencions tornava a rodar. Estelrich hi va brillar, i va poder desplegar tota la seva egolatria sense miraments ni previsions, despertant admiració i simpatia arreu, rebent tota mena d'afalacs i d'elogis, convidant i essent convidat.

Cap altre escriptor català de la seva època devia arribar a tenir una agenda internacional de telèfons de la dimensió i de la qualitat de la seva. A mig congrés, un telegrama de Barcelona posava en dubte la representativitat d'Estelrich. Però tot va continuar... A Buenos Aires, Estelrich va retrobar Jules Romains («Fa disset anys que ens coneixem. [...] Sempre m'ha estimat»), Georges Duhamel («En veure'm el primer dia al hall del City, no dissimulà la seva alegria. [...] Em presentava a tothom perquè no ignoressin que jo era algú important»), Jacques Maritain («És una de les belles amistats adquirides aquí»), Emil Ludwig («No li tenia gaire simpatia d'ençà que el vaig conèixer fa tres o quatre anys a Barcelona»), Marinetti («No em recordà de París. No em recordà tampoc de Barcelona quan, al Rotary, fa cosa de nou o deu anys, vaig improvisar, en italià, una resposta a un discurs seu i uns comentaris al seu futurisme»), Ungaretti («En el moment de jo anar-me'n, Ungaretti i jo ens abraçarem i besàrem tendrament, com a bons germans») i, és clar, l'admiradíssim biògraf i novel·lista Stefan Zweig, acabat d'arribar del Brasil. Es van conèixer el primer dia d'arribar, presentats elogiosament per Emil Ludwig i, segons sembla, van simpatitzar de seguida. El 14 de setembre, Estelrich exposava al plenari del Congrés, davant de tots els delegats, el seu *rapport*. Zweig i Ludwig el van felicitar per escrit. Van posar-se a discutir, junts, sobre la qüestió del *bon sauvage*. Estelrich trobava que Zweig tenia «l'aire d'un buròcrata provincial». L'autor de *Fouché: Retrat d'un home polític* s'emportava les simpaties de tothom pel seu posat modest i serè. Estelrich va advertir Zweig de les edicions pirates en llengua castellana dels seus llibres

que circulaven per tot Sud-amèrica. Al seu torn, Zweig va voler parlar diverses vegades amb Estelrich i un dia el va convidar a menjar un *cocido criollo*. Parlaren de la guerra d'Espanya, de la cultura catalana («l'engrescament de crear la cultura de tot un poble»), de Calderón i, sobretot, de Lope de Vega. Van discutir apassionadament sobre Calví i sobre Servet, sobre Erasme i, naturalment, sobre Joan Lluís Vives. Estelrich li havia d'haver tornat el convit amb una paella a un restaurant basc de la capital argentina. Però no va ser possible, o no hi va haver ocasió. Van convenir que s'escriurien, que es retrobarien a Londres. No es van tornar a veure mai més. Quan va tornar a Europa, Estelrich es va posar a les ordres de Cambó, des de París. Aquesta vegada era per organitzar de manera decidida, sense dubtar mai, la propaganda del bàndol franquista durant la guerra d'Espanya i dirigint la revista *Occident*. Zweig, com és sabut, va retornar a Londres però, desesperat davant del futur d'una Europa que creia caiguda fatalment en mans del nazisme, havia de suïcidar-se, junt amb la seva dona, Lotte, el 22 de febrer de 1942 a Petrópolis, al Brasil. Les seves inoblidables «memòries d'un europeu», titulades *El món d'ahir*, es van publicar l'any 1944, pòstumament. Els dos personatges no podien ser més diferents, però amb la desaparició física de l'un i l'absorció en el remolí de la història de l'altre, es pot ben dir que dos mons coincidents i divergents van acabar debolits per sempre més.

Totes les notes, observacions i descripcions d'aquest breu episodi de la biografia de Joan Estelrich (Felanitx, 1896-París, 1958) que acabem de reproduir provenen dels *Dietaris* que, a finals de l'any 2012, es van publicar a

l'editorial Quaderns Crema, en una edició a cura del professor Manuel Jorba. Es tracta d'una àmplia mostra dels esperats dietaris inèdits de l'intel·lectual mallorquí, polític, promotor cultural i assagista. La publicació d'aquell volum, que contenia textos des de l'any 1914 fins a 1949, va constituir un veritable esdeveniment cultural tant per als amants del gènere diarístic i memorialístic, que en són molts, com per a tots aquells lectors que s'interessaven per les turbulentes relacions entre els intel·lectuals, la cultura i la política catalanes, que encara en són més. Els dietaris contenen, com a mínim, tres nivells d'anàlisi i reflexió: el personal, amb el característic narcisisme de l'autor, avui totalment passat de moda però que permet al lector una insospitada immersió en les dimensions ètiques i les contradiccions morals del personatge, amb freqüents observacions sobre si mateix i sobre les seves relacions amoroses i eròtiques; el professional, amb una profunda reflexió tant sobre les seves inquietuds filològiques i literàries com sobre la dimensió política de la seva activitat cultural, marcada pel catalanisme i per l'europeisme; i, finalment, un tercer nivell que abasta una part no negligible del llibre i que transcriu de manera deliberada els seus somnis, molt freqüents, sovint eròtics, però no només, i que obren al lector tot un món d'angoixes, enveges, traumes, rivalitats i ambicions d'un interès extraordinari. D'altra banda, les anotacions sobre l'acte d'escriptura dels dietaris mereixerien per elles soles una detinguda anàlisi: «¿Escriure?, ¿treballar?, ¿fer-se un nom? ¿deixar uns llibres? Per què, si hom pot viure allà baix nodrint-se de la recança d'un temps en què la bellesa fou realitat i presència!» (Madrid, 7 febrer 1940).

En una història dels intel·lectuals a Catalunya, del Modernisme a la guerra d'Espanya, el nom d'Estelrich tindria un paper prominent, al costat, per exemple, de Joan Maragall, d'Eugeni d'Ors, de Gaziol, d'Antoni Rovira i Virgili o de Josep Pla, per posar només uns noms. Home de confiança de Francesc Cambó, director de la Fundació Bernat Metge a partir de la seva creació, l'any 1923, incansable activista cultural i polític, promotor i director de diaris i revistes, Estelrich desplega, al llarg dels seus dietaris, un impactant autoretrat d'un singularíssim intel·lectual català de dimensió europea. Deixeble d'Eugeni d'Ors (i, després, un dels probables i més malèvols actors de la seva defenestració, segons Joan Fuster), lector atent de Montaigne, de Leopardi i de Kierkegaard, Estelrich es va cartejar amb els més importants autors catalans, espanyols i europeus dels anys vint i trenta del segle passat.

Els dietaris publicats també constitueixen una immersió en la complexa mentalitat del catalanisme conservador d'abans, durant i després de la guerra civil espanyola. Membre destacat de la Lliga, diputat a les Corts de Madrid per Girona als anys trenta, Estelrich va viure sempre immers en les seves innumbrables contradiccions polítiques, culturals i lingüístiques, unes contradiccions que el van portar, finalment, al ben poc digne títol de ser l'intel·lectual català que més va col·laborar amb el franquisme, al costat d'Eugeni d'Ors, i a obtenir les més altes responsabilitats de la política cultural de la dictadura franquista com a representant d'Espanya a la UNESCO a París. L'autor d'aquests dietaris que tant fascinen com provoquen repulsió al lector d'avui es mou ambigüament entre la fidelitat als seus principis i un desmesurat afany

de glòria i poder que el condueix, gairebé fatalment, a traïr-los. Vegem-ne només alguna frase: «Jo, com a català, he de desitjar el triomf del Govern i, com a espanyol, el dels sublevats», escriu, des de Barcelona, el 20 de juliol de 1936. Només deu dies després, anota, parlant de Francesc Cambó: «Tant ell com jo tenim la impressió que s'ha ensorrat el nostre país i que en tornar-hi, si hi tornem, només trobarem ruïnes» (30 de juliol de 1936). De vegades, ben poques vegades, sembla que Estelrich dubta: «A l'oficina de premsa s'ha rebut un exemplar del primer número de la *Revista de Catalunya*, que fan els emigrats catalans a França. M'ha transtornat. En la llista dels col·laboradors, només hi manco jo. ¿Hauria d'estar amb ells?» (Madrid, 29 de gener de 1940). O aquesta altra confessió, més resignada: «Fa un any, el dia de la lliberació, tota Catalunya unànime estava per Franco i pel Moviment; era el moment per a emprendre una política de conciliació moral, d'integració espanyola. Després, han vingut les decepcions; tota Catalunya es sent, amb raó o sense, hostilitzada» (Madrid, 31 gener 1940).

Erudit, egòlatra, «vedette» intel·lectual, erotòman, sempre exageradament ambiciós, Estelrich bascula, fascinat per ell mateix, entre el mite de Don Juan i la figura de Faust. Alhora, però, també dispers, impúdic i extremadament frívol, Estelrich va viure al llarg de la seva vida en un món dominat pels valors de l'epicureisme, fet d'alta cultura i diplomàcia, de luxes, de salons literaris, d'innombrables relacions amoroses, de balls, de màscares i de miralls. És a dir, un veritable «món d'ahir» a la manera del que va descriure, amb molta més dimensió moral, el dissortat Stefan Zweig. Els dietaris d'Estelrich,

un document probablement únic en llengua catalana, constitueixen un dels millors retrats de l'auge i el declivi de la cultura europea d'entreguerres, sovint idealitzada, a través d'una personalitat que, envoltada de projectes i ambicions, però també, al capdavant, de frustracions i dispiració, declarava:

Sé les possibilitats que tinc en el camp editorial. He mesurat el que sóc capaç de fer intel·lectualment: no m'he de posar cap fita, però sí posar-me a produir obres d'interès universal. Ho tinc tot: editor, públic, capacitat de propaganda personal... Em falten les obres, és a dir, estructurar en llibres el que escric en articles i el que dic en conferències i converses. He fet un gran nombre d'amistats precioses. He suscitat simpaties. He donat confiança als catalans. (Buenos Aires, 23-X-1936).

La Càtedra Josep Pla de la Universitat de Girona va organitzar el mes d'abril de 2014 una jornada d'estudi a l'entorn de Joan Estelrich que va reunir lectors, estudiosos i experts destacats en l'anàlisi de la seva obra per reflexionar i discutir la vigència de la seva figura en la cultura catalana. Amb un altíssim interès tant per les interpretacions com per les noves aportacions documentals sobre el personatge, la seva obra i la seva època que es van presentar, hi van participar Valentí Puig, Sílvia Coll-Vinent, Josefina Salord, Jesús Revelles, Jordi Amat, Antoni Martí Monterde, Xavier Pla, Arnau González i Vilalta, Andreu Manresa i Manuel Jorba. Al número 47 de *L'Espill*, corresponent a la tardor de 2014, es van seleccionar i publicar algunes de les intervencions d'aquell dia, a càrrec de Valentí Puig, Manuel Jorba, Sílvia Coll-Vinent, Antoni Martí Monterde, Jordi Amat i Xavier Pla. Ara es publica

la totalitat de les ponències presentades aquell dia, amb alguna aportació totalment nova per a l'ocasió d'aquest volum (les de Manuel Jorba o Jordi Amat), o amb notables correccions (com les de Sílvia Coll-Vinent), que es completen amb els textos de Salord, Revelles, González i Vilalta i Manresa. L'objectiu d'aquest volum és continuar la tasca de recerca i reflexió sobre la figura i l'obra d'Estelrich que en els últims anys han encapçalat, a més dels estudis publicats per Josep Massot i Muntaner i Borja de Riquer, els professors Manuel Jorba i Sílvia Coll-Vinent. D'altra banda, s'afegeix a dos volums anteriors publicats, el que va coordinar Jaume Pomar, *Miscel·lània Joan Estelrich*, Palma de Mallorca, El Tall editorial, 1997, i el volum *Actes de les jornades d'estudi sobre Joan Estelrich* (Palma-Felanitx, 17, 18 i 24 d'octubre de 2008) (coordinat per Maties Garcías Salvà), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Consell Insular de Mallorca, 2010. Vull agrair molt sincerament la col·laboració i la generositat del professor Manuel Jorba en l'organització de la jornada a la Universitat de Girona i en l'edició d'aquest volum, que incorpora nombrosa documentació inèdita de la qual ell ha donat notícia tant en el contingut del seu text com facilitant-la per als textos d'altres ponents. També vull donar les gràcies pel seu suport i col·laboració a Francesc Montero, Zosia Stasiakiewicz i Meritxell Lafuente. Aquesta recerca s'emmarca dins del projecte de recerca «El impacto de la guerra civil europea en la figura del escritor-periodista (1914-1945): nuevos oficios, nuevos géneros, nuevas interrogaciones críticas», ref. FFI2012-35868, MINECO (2013-2015), de la Universitat de Girona.

L'aventura vital i el llegat literari de Joan Estelrich (Felanitx, 1896 – París, 1958) exerceix una sobtada fascinació, sobretot arran de la publicació l'any 2012 dels *Dietaris*, a cura de Manuel Jorba. Emergia en aquelles pàgines la marcada complexitat moral d'una personalitat que havia restat a l'ombra, que pertanyia a un món ja clausurat, a una època superada i fins i tot remota. Una figura, d'altra banda, menystinguda, titllada de «dispersa», sense una obra sòlida i, a més, políticament incòmoda. Tanmateix, la trajectòria de Joan Estelrich suscita un interès creixent, perquè permet entendre certes claus d'un passat que, en part, és encara present. Escriptor, polític i organitzador de la cultura, dietarista, activista de la cultura catalana a Mallorca, director de la Fundació Bernat Metge, promotor internacional de la causa catalana en l'Europa d'entreguerres, amic d'intel·lectuals de primera fila com Paul Valéry, Stefan Zweig o E. R. Curtius, pensador conservador, diputat per la Lliga, estret col·laborador de Cambó en la propaganda profranquista durant la guerra civil, director del diari *España* a Tànger i, finalment, delegat del règim de Franco davant la Unesco... vet ací un currículum dens que es completa amb obres tan significatives com *Entre la vida i els llibres* o *Fènix o l'esperit de la Renaixença*. Un personatge amb claroscurs, exuberant, contradictori, testimoni privilegiat i protagonista d'una època convulsa.

Aquest volum recull la totalitat de les aportacions, reelaborades per a l'edició, a la jornada d'estudi entorn de Joan Estelrich organitzada el mes d'abril de 2014 per la Càtedra Josep Pla de la Universitat de Girona, en la qual hi van participar l'editor del volum **Xavier Pla** (professor de Literatura Catalana a la Universitat de Girona), **Valentí Puig** (periodista i escriptor), **Manuel Jorba** (membre de l'IEC, especialista en Joan Estelrich), **Sílvia Coll-Vinent** (professora de Literatura Catalana a la Universitat Ramon Llull), **Antoni Martí Monterde** (professor de Teoria de la Literatura a la UB), **Josefina Salord** (coordinadora científica de l'Institut Menorquí d'Estudis), **Jesús Revelles** (professor a la Universitat de les Illes Balears), **Arnau González** (historiador i professor a la UAB), **Jordi Amat** (escriptor i filòleg) i **Andreu Manresa** (periodista, editor de les *Obres essencials* de Joan Estelrich).

ISBN 978-84-370-9823-4



UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

PUBLICACIONS

PUV